

»Æ Buendgoer« i Tjæreborg - en opmåling af en gammel gård

Af Jens Kusk

Denne artikel bringes som eksempel på, hvorledes nutidige opmålinger og indgående studier i det historiske materiale kan supplere hinanden og give et godt indblik i en gammel gårds historie. Redaktionen håber dermed at kunne inspirere andre, der interesserer sig for deres gårdes historie, til at gå i gang med lignende studier.

Gennem en lang årrække er der, ved samarbejde mellem Esbjerg museum og Esbjerg byggetekniske skole, foretaget opmåling af en lang række ældre huse og gårde på egnen. Det var Esbjerg Museums mangeårige dygtige formand, nu afdøde snedkermester Niels Thomsen, der fik dette udmærkede samarbejde i stand. Ved dette arbejde er en mængde værdifulde oplysninger blevet sikret for eftertiden.

I en række tilfælde kan arbejdet suppleres med gamle billeder og med selve gårdens historie, så der kan opnås et helhedsindtryk ret langt tilbage.

Et sådant forsøges her gengivet for gården matr.nr. 18^a, Tjæreborg by.

Gårdens historie er mere udførligt gengivet i en »Sognebog«,¹ og der gives derfor her kun et kort resumé:

Gården er en del af den store selvejergård »Fogedgården« på over 18 td. htk. som nævnes 1511 da Hans Eyssen bebor den og er »midlertidig tinghører« (foged). 1520 er det Eske Mortensen, der er her. Selv om han var herredsfoged, var han med i oprøret (Grevefejden) og forbrød sin ejendom. Men han var så velhavende, at han sammen med sønnen Hans Eyssen kunne købe gården tilbage. Skødet er udstedt i Ribe 28/6 1543 og findes endnu i Rigsarkivet.

Selvejerne skulle også svare nogen landgilde til herlighedse-

jeren, her kronen. Det er en stor og broget naturalieydelse (som også omfatter ved og kul). Der svares gæsterialfløsning for hele 16 heste. Eske står endnu for gården 1562.

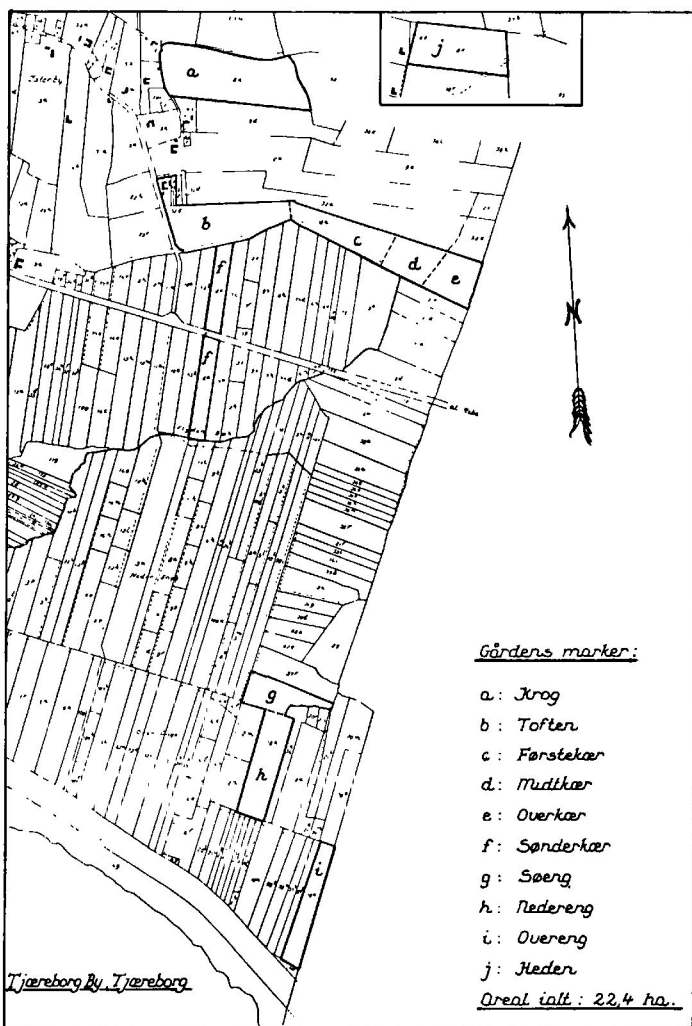
1593 og 1603 er der to ejere, Orbon Hansen og Morten Olufsen, men så bliver Olufsens part delt mellem tre - vist arvinger. Det er C. Pedersen samt Christen og Niels Kallesen. N. Kallesen havde ellers yderligere en af byens gårde i fæste. Han var herredsfoged, og derfor hører vi ofte om ham, f.eks. når en drabsmand han har i »Kongens jern« stikker af og forsvinder. Han må også betale bøde selv - han havde købt korn og »udført på ulovlig havn« - sagtens Roborg?

Da der oprettedes en militi efter Kalmarkrigen, må hele 3 sønner fra gården springe soldat - selvejerne, som Kr. IV ikke kunne lide, skulle levere mandskabet.

1621 udlægges gården til »Adelburs«, dvs. den skulle underholde en øvet soldat.

Den ene halvgård overtages nu af Hans Orbonsen, han var jævnlig i pengetrang og lånte bl.a. 1645 20 sld. af H. Christensen i Lykkegård, der som renter måtte nyde afgrøden af engen» Søskift« - mon ikke det er den »Søeng« som endnu hører til gården her?

Den anden halvgård overtager Jep Hansen. Han drev studehandel, var velhavende og lånte penge ud. Han døde 1635, og enken Eline (Elle Jeps) fortsætter bedriften. Hun må ofte gå rettens vej for at få lånene hjem. Hun får altid restgælden tilkendt, men renter kun hvis det udtrykkeligt er nævnt i pantebrevet. Selv får hun også krav efter krigen og den svenske besættelse, således på tøj, jern, tørv osv. og for tyrepenge af 11 køer - det har hun altså haft. Af skyldig dagløn er en del for arbejde ved »diget i Østerenge« - antagelig er det ved det lave dige, til værn mod oversanding fra havet, som fandtes ved gårdens eng i Østerenge (Overeng) til det dækkedes af det store havdige i 1927? Eline havde børnene Hans, Morten, Peter og Marin. Hans lovbød 1648 sin part i gården, men kort

I. Opmåling af gårdens marker.

efter overtager Morten Jepsen Orbonsens part, og Elines part går til svigersønnen Morten Clemensen.

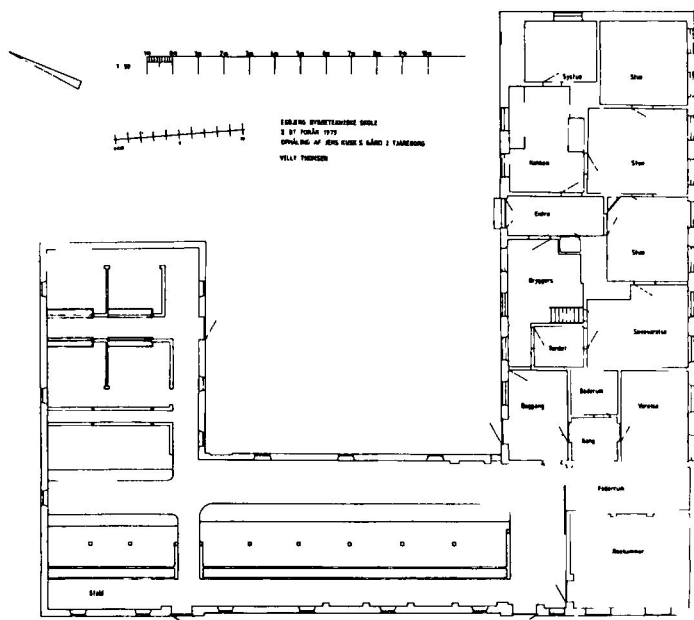
1662 er der følgende selvejere i gården, foruden de to Morten'er, J. Hansen, J. Michelsen og Peter Jepsen - og så aftægtsfolk. Det kunne let knibe at enes, når så mange skulle bo i samme gård. De to Morten'er blev uenige om kålgårdsjorden, men blev dog forliget. Eline blev af sin svigersøn jaget ud af gården, som det hedder i dommen »uden hendes skyld og brøde« - han blev dømt til at betale hende husly og brændsel »efter dannemænds lykke« og desuden 5 sld.

Ved Kr. V. matrikel fik gården htk. 7421 ½, og påtegningen »Bondeskylden« (dvs. selvejet) agter vi efter stedets lejlighed . . . at kunne være 8 td. htk.«. Altså regnedes der med, at selvejet udgjorde halvdelen af gårdens værdi. 1671 får den hårde og hensynsløse Jocum Schack byttet sig til gårdens herlighedsret, og så gik det snart som for de andre selvejere på egnen - de blev fæstere.²

1683 er Morten Clemensen her endnu, mens H. Hansen og N. Olesen har overtaget Olesens part. Ca. 1700 har en ny Morten Jepsen overtaget Olesens part. 1751 er her Oluf Nielsen, S. Sørensen, N. Nielsen og N. Olesen - de er nok sønner af de foregående fæstere.

1757 er her stadig tre gårdmænd: Niels Nielsen (den ældre), S. Sørensen og Niels Olesen. Før 1773 overtager Niels Nielsens to sønner deres fars part. Det er Peter og Niels, de har hver 1/6 af gården.

Ved landboreformen og udskiftningen deles den gamle store gård i 4 lige store gårde med htk. hver 4600. Det er en søn fra den gamle gård, Niels Nielsen (den yngre), som får gården her. Han dør 1793, og enken Karen Thomasdatter køber gården i selveje af Kampmann »Sneumgård«. Hun fra-sælger en lille lod (htk. 1220), og resten af gården går 1797 videre til sønnen Thomas Nielsen. Dennes søn Niels Thomsen får skøde 1831. Han dør 1843, og enken Ane Andersdatter fører gården videre til sin anden mand Jørgen Pedersen i 1847.

Grundplan af gården 1976.

Men det bliver en søn af 1. ægteskab Thomas Nielsen Andersen (kaldet »Buengord«), som overtager gården 1859 - den lange slægtsrække er endnu ubrudt.

Ved den nye matrikel 1844 får gården htk. 7701 og mtr.nr. 18^a. Det er herefter let at følge frasolgte lodder - de beholder nr. 18, og får blot andet bogstav tilføjet.

Gården ligger sydligst i byens gamle »Nørre Grandelag« (nu kaldet Østerbyen).

De østlige gårde her er fra gammel tid kaldet »æ Buendgoer« (Bondegårde) - endnu kan gamle folk fortælle, at det skyldes, at her boede selvejerbønder. Det har altså været muligt for overleveringen af fastholde en begivenhed i mere end 2 århundreder. Navnet blev senere hængende på denne gård, og Th. N. Andersen kaldtes altid Thames Bundgoer.

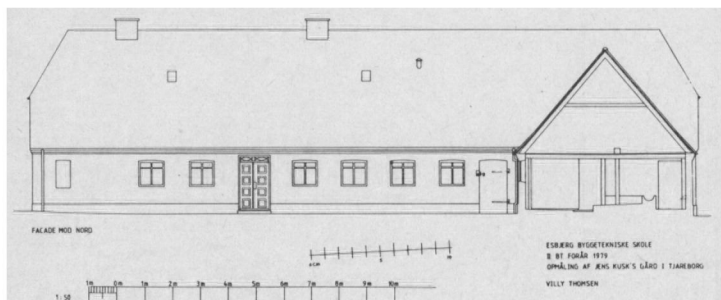
1897 sælger Thomas - hvis forfædre havde haft gården så længe - til Hans Nielsen Jensen (Kusk) fra Allerup. Han lader 1941 gården gå videre til sønnen Jens Kusk.

Bygningernes historie kan følges fra 1871. Th. N. Andersen byggede da en ny gård, hvis bygninger står endnu og udvendig er næsten uændrede. Kun en kort lav østlænge af den gamle gård fik lov at stå. Her var vognport, bageovn, klyn- og hønsesus. Som model for gården brugtes en gård i Allerup (matr. 13^a). Det var den næste ejers fødegård, så huset har nok ikke virket så fremmed for ham.

Det blev ganske solide bygninger. Sylden er en omtrent meterbred - og dyb - rende, fyldt med stampede marksten tilskyllet med sand. Murene er af hjemmebrændte sten (der er aftryk i dem af græsset, hvorpå de tørredes - og af og til af en hånd eller en stor hundepote).

Muren er massiv 1/1 sten - soklen dog 2/1 eller 5/4 sten - og der er kun brugt ler til mørtel. Den gamle gårds korte krumme egespær blev anvendt til hanebånd - der sidder de endnu med deres indhak og pindehuller (man brugte ikke søm). Enkelte døre blev genanvendt, og vinduerne fra den gamle gårds sydfront blev brugt i den nye gårds nordside. Disse vinduer er lidt mindre, og glasset var bulet, grønligt, uklart og kunne skinne som en oliehinde på vand. Nu er de væk. Alle længer fik stråtag og ens halvvalmede gavle, hvor den pæne tandsnitsgesims løb op, og hovedgesimsen løb omkring hjørnet. Gårdspladsen fik fin fagdelte brostenslag med buede rendesten og »fortov« bag tagdryppet.

I vestlængen var den sydlige halvdel stald. Her var 3 købåse op mod vestvæggen, og en grisesti og et par kalvebåse mod østvæggen. De tre hestebåse og foderloen gik op i stuehuslængen som senere (nu roekammer). Resten af vestlængen og hele nordlængen var lade. Nordlængen havde høj portbue mod vejen i nord, og lav udkørselsport i krogen mod gårdspladsen, hvor slibestenen havde (og har) sin plads. I laden var de kendte

Facade mod nord.

små glugger uden glas, mens stalden fik små firerudede trævinduer. De to staldøre var som den nuværende »vesterdar« med en kvartdør til ventilation. Vesterdørens tærskel er en lang granitsten med udhugget fals, mens østerdørens tærskel er to store flade kampesten, hvor imellem vand fra pumpen kunne løbe ud i rendestenen. Pumpen havde sin plads ved væggen mellem bryggers og stald - nem at bruge fra både sals og stald.

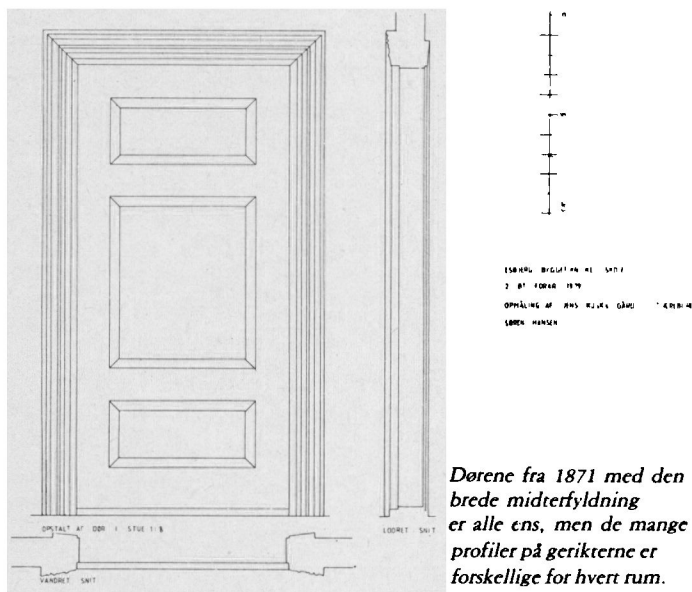
Sydlængen - salsen - har fået et fag tilbygget i 1938, men var ellers udvendig som nu - kun indretningen er ændret lidt. Mod syd var - fra vest - karlekammer, soveværelse, dagligstue, lillestue og østligst storstuen på 3 fag. Mod nordsiden var - fra vest - bryggers, forstue, køkken, spisekammer (3 fag) og et gæsteværelse. Et lillebitte pigekammer ragede fra køkkenet ind i spisekamret. Der var to mægtige skorstene, som hver fyldte et helt fag, mod nord havde de åbent ildsted med »sodstang« og »kielskie«, og fra sydruddene var tilsluttet de to bilæggerovne. Dagligstuen havde fast bæk under vinduerne og fast hjørneskab. Også køkkenet havde fået fast bæk under vinduerne og fast klynkasse for bordenden under tallerkenrækken.

Bryggers og forstue havde gulv af hjemmebrændte kvadratiske fliser, i de øvrige rum var gulve af brede, upløjede brædder, som var malet mørke med kalveblod og ferniseret. Brædderne lå på ledere i et dybt lag strandsand.

OMBYGNING 1897

Det var unge folk, som nu rykkede ind, og det kunne ikke undgå at give ændringer. Det havde nok været den gamle ejers tanke, at murene skulle stå blanke med kalkfuger. Denne fugning var dog aldrig blevet udført, og vejrliget havde gravet sig dybt ind i lerfugerne. Så valgte man at vandskure det hele med cementblanding og kalke gråt, dog med hvide gesimser og hvide bånd om skorstenspiberne.

Der blev ikke ændret på stuehuset i denne ejers tid, alt blev omhyggeligt vedligeholdt, men ikke en skærvæg blev flyttet. Men køkkenets åbne ildsted blev tilmuret og der kom komfur - med en jernlåge over, så man kunne kravle ind for at feje skorsten og hente soden ud. I bryggersets ildsted sattes en gruekedel ind, og her anbragtes blot et par løse jernplader på sodstangen - når der fejedes skorsten, måtte man altså finde sig i at lade soden gå ned på en sæk over gruelåget. De to bilægere blev taget ned, de var fra 1700-tallet og havde billeder af

Gården før 1900. Det nye ejerpar fra 1897 med pigen til højre og karlen med heste og vogn. Læbæltet er nyplantet, og de små trævinduer sidder endnu i vestlængen.

»Salomons dom«. Pladerne kom så i mange år til at gøre nytte som dæksel over de nye slamkummer fra stalden - de var jo så tunge, at småbørn ikke kunne flytte dem og komme galt af sted. Så kom der kogekakkelovn i dagligstuen, og senere - da der blev råd - også i storstuen. Ellers var der ikke mulighed for opvarmning. Soveværelset kunne dog få lidt varme fra døren til stuen, og pigekamret fra køkkenet. Pigekamret havde ikke vindue ud, kun et »indvindue« til spisekamret, og det var ikke efter den nye tyendelovs regler. Pigerne blev da også altid tilbudt gæstekamret - men de betakkede sig og foretrak varmen fra køkkenet. Karlekamret optog det halve af den nuværende foderlo og resten gik som et stort hak ind i soveværelset (nu værelse og bruserum). Der var indgang fra foderloen, og det kunne godt give lidt staldvarme - men vinduet skulle altid stå lidt på klem, ellers gav det fugt. Vi, der har prøvet det, synes dog aldrig, man har haft bedre sovested end den faste seng med rughalmen og de tykke uldne dyner. I stalden skete derimod store ændringer, herfra skulle al indtægt jo komme.

Stalden blev ført igennem helt til nordlængens mur mod vejen. Der blev nu kun én række båse i vestlængen (en stolpe under hver bjælke) men så fodergang og bred staldbro. I nordlængens stykke blev to grisestier og plads til kalve og ungvæg.

Båsene fik murede »tiller«, efter sydlig skik ret høje, så dyrene kunne holdes rene og tage sig godt ud. Ajlen skulle nu ledes til den nye ajlekule, det skete gennem en rende i »æ ødelgrov« som var dækket af en løs fjæl. Så kom der store pæne niredede jernvinduer i, hvor de tre ruder kunne lukkes op til ventilation. Vinduerne fik buestik og kraftig smig, så der kom godt med lys ind. Fodergangen og de store vinduer vakte op-sigt - det var nyt.

Men nu blev laden ret lille, kun porten til gennemkørsel og tærskning samt 4 fag jordgulv blev tilbage - der måtte nu sættes mange hæs.

Ude skete der også ændringer. Møddingen lå syd for stuehuset, og ajlen herfra og fra stalden, løb ned i en dam ved havens sydende. Nu blev der gravet nyt stort møddingsted vest for stalden - dybt så det blev let at muge. Fyldet herfra og fra den nye ajlekule blev sammen med de gamle toftediger (hvor der kom levende hegn) kørt i dammen - så blev der køkkenhave der. Der blev nu lagt markvej langs den offentlige vej i vest, og nu kunne stalddøren blot åbnes og dyrene gå løse til markerne. Mellem markvejen og haven lå roekulen, men stormflod kunne træffe at flytte roerne her, så fik kulen mursider og senere stråtag - det fungerede som roekammer i mange år. I vejhjørnet nord for møddingen byggedes stak-hjelm »æ hessehus« - herfra blev høet blot »fodret ind«.

I haven var tre mægtige frugttræer »Sødæbler«, »Augustæbler« og den store »Gråpære«, som ragede op over »æ manning«. Så var der et træ med »søde blåblommer«, men ellers var haven tilgroet og næsten uden læ.

Nu blev haven anlagt af en dygtig anlægsgartner. Der blev snoede gange med lave bøgehække i ydersiden, og blomsterbede og plænerabatter af særpræget form, med hver sine arter.

Haven ca. 1930. Rødbøgen er større. De gamle, store frugttræer er der endnu, og den slyngede bøgehæk ses til højre.

I det vestlige læbælte »Æ vildtræstykk« kom der underplantning af løgvækster, og her fik bikasserne deres plads. Sådant stod alt med småforandringer til 1927.

OMBYGNING 1927:

Der ændredes intet ved stuehuset, men man måtte have mere plads ude, og der skulle nu tærskemaskine og el. kraft til (el. lys fik man 1918). Resten af nordlængen blev nu taget ind til stald, de nødvendige flere vinduer blev lavet som dem fra 1897. Der kom igen nyt inventar, og det blev en dejlig lang og velordnet stald - men der kom »hamret glas« i det nye vindue for enden af staldbroen, for man skulle ikke kunne overskue det hele fra vejen.

Samtidig blev det gamle »østerhus« fjernet. Bag den pæne kalk var det ret skrøbeligt - delvis opført af bindingsværk, udmuret med blot tørrede (ubrændte) klægsten. Der blev købt en jordstrimmel (matr. 52^f) og sammen gav det plads til en ny lade, og til at udvide gårdspladsen ca. 6 m. Hønsene blev

forvist til sydenden af roehuset, men bageovn, klynehus, cykelrum og karlekammer blev der plads til i den nye lade.

Det var rart nu ikke at skulle have så mange hæs, men det var en ulempe at skulle bære halmen over gårdspladsen. Det ordnedes en årrække med et halmblæserrør over gårdspladsen.

OMBYGNING AF STUEHUS 1938:

Nu skulle atter en ny generation rykke ind, og så blev der indrettet aftægtslejlighed. Storstuen brugtes kun ved gilder, og den mente man nu at kunne undvære (man havde jo fået forsamlingshus bl.a.). Stuen var dog kun på 3 fag, hvorfor der byggedes et fag til mod øst. Midt i de 4 fag byggedes en ny (tredie) skorsten, hvis sider førtes ud til skillevægge. Derved blev mod syd en stue og et soveværelse (de 2 østlige stuer nu). Mod nord blev - af det halve af det store spisekammer og gæsteværelset - en forstue, et lille køkken, et gæsteværelse og et lillebitte spisekammer. Døren til de øvrige stuer bevaredes - der sattes blot en haspe på. I den nye forstue indsattes en kopi af den anden yderdør. I aftægtskøkkenet kom et lille komfur, og de to værelser opvarmedes af en rundtræskamin med ventiler i væggen. En beskeden men hyggelig aftægtsbolig var skaffet.

OMBYGNING 1950 OG SENERE:

Kun til 1943 fik aftægtsfolkene lov at nyde deres gamle dage. En børneflokk var vokset til og 1950 toges »æ aftægt« ind igen. Så blev soveværelset, bryggerset og karlekammeret lavet til hestestald. Det gamle køkken blev bryggers, aftægtskøkkenet blev nu gårdens køkken og udvidet med aftægtsforstuen. En ny forstue blev lavet af det gamle pigekammer og spisekammeret, mens gårdens forstue blev gang og et w.c. Det var ikke nødvendigt at flytte døre eller skillevægge i rummene mod syd, blot blev der sat dør i fra den nye forstue til lillestuen, og det gamle hjørneskab flyttedes til lillestuen (nu den midterste stue). I den gamle hestestald indrettedes det længe savnede

»Æ Vesterdar« med sin kvartdør. Det var herfra, vi så ud i vejret og verden udenfor (som her mis). Stumper af den pæne tandsnitgesims og de ni-rudede vinduer fra 1897 ses.

roekammer, og der kom »tørvasker«. Samtidig fik »æ sals« tegltag, hvorved de halvvalmede gavle forhøjedes lidt, og den pæne buede »arkengaf« over den gamle yderdør fjernedes og døren tilmuredes.

Staldlængerne fik efterhånden eternittag, hvorved gavlvalme og gesims gik tabt på nordlængen. Det grå eternittag klædte ikke de grå mure, og så gik man over til rød kalk, men stadig med hvide gesimser.

Der er sket småændringer siden. Da man i 1960-erne gik over til traktordrift, blev hestestalden fra 1950 lavet om til mælkerum, bad og et værelse. »Æ østerdar« blev tilmuret, og der blev adgang gennem mælkerummet (baggang), hvor køler og malkemaskine fik plads.

Centralfyr har afløst kakkellovnene, ligesom el har erstattet komfuret.

Allerede 1897 fik man en fin muret krybbe, hvor vand fra det nye vandtrug kunne ledes over. Nu har vandværksvand afløst pumpen.

Markerne er ikke ændret meget, men fjerneste udlodder blev frasolgt før 1897. Omkring 1920 solgtes halvdelen af den fjerntliggende »hede« (matr.nr. 18^f), resten er matr.nr. 18^c. I stedet købtes »æ sønderkjær« (matr.nr. 8^c), som deltes i to af den nye vej i 1932. Havdiget slugte 1927 en ende af »æ overeng« (matr.nr. 18^c), og en ny motorvej skilte 1965 »nedereng« fra »søeng« og regulerede den sidstes form. »Krog« gik i 1968 i byzone og er nu kun forpagtet. Havens østskel er reguleret ved køb af endnu en jordstrimmel (matr.nr. 52^e), og haven er omlagt, så den lettere kan holdes.

Det er således muligt at følge gården gennem ret lang tid, og bygningerne over mere end 100 år. Gården ligger yderst på geestranden ud mod den flade, åbne marsk og havet. Bygningerne ligger altså udsat for vejr og vind. Ved de store stormfloder (sidst 1923) har floden nået murfoden og omringet gården på de tre sider - kun mod øst kunne man gå tørskoet væk. Vi ved ikke, om fortidens bygninger har ligget her, men meget tyder på det - således findes ved gravearbejde gamle bygningsrester. De nuværende bygninger har tjent 3-4 generationer til husly og virke og er, trods alderen, ganske gode og solide - ingen mur er skæv eller revnet.

Men store ændringer er nok på vej. Ved en bygningsvedtægt er have og huse lagt i byzone, men har dog fået betegnelsen »bevaringsværdige«.

NOTER

De gengivne tegninger er signeret af de studerende, der har udført dem.

1. Tvillingsogne af geest og marsk, udg. af et udvalg, bd. 2, Esbjerg 1977, s. 242.
2. Om oberst Jøcum Schacks fremfærd mod selvejere, se ovennævnte bog, bd. 1, Esbjerg 1972, s. 135.

Jens Kusk, f. 1913. Landmand. Jens Kusksvej 1, 6731 Tjæreborg. Har redigeret og leveret forskellige bidrag til sognebøgerne om Sneum-Tjæreborg.